

MEDEDELING

Referentienummer:	MLER_133
Datum:	2009-03-10
Gewijzigd:	2019-10-21
Contact:	Dienst Lerenden info.lerenden@katholiekonderwijs.vlaanderen

---

Bijdrageregeling voor de ouders in de kosten van het secundair onderwijs

1 Inleiding

In deze mededeling schetsen we het reglementaire kader m.b.t. de bijdrageregeling. We gaan onder meer na op welke wijze de school de bijdrageregeling dient te communiceren aan de ouders en welke bijdragen een school mag doorrekenen. We nemen hierbij de uitspraken van de Commissie zorgvuldig bestuur als toetssteen. Met de term bijdrageregeling bedoelen we de globale regeling die een school dient uit te werken m.b.t. de schoolkosten. De bijdragelijst, de toelichting bij die bijdragelijst en de afwijkende regeling voor minder begoede ouders maken hier een onderdeel van uit.

De kosten van een schoolgaand kind lopen vandaag de dag hoog op. Het Hoger instituut voor de arbeid (HIVA) heeft in opdracht van de minister van Onderwijs becijferd hoeveel het kost om een kind een schooljaar lang secundair onderwijs te laten volgen.¹ De onderzoekers komen uit op een gemiddeld bedrag van 978 euro per kind, per schooljaar. Scholen gaan terecht nadenken over hoe zij de schoolkosten zo veel mogelijk kunnen drukken zonder hierbij aan onderwijskwaliteit in te boeten. Ook ouders dringen hier op aan. Het is belangrijk dat scholen een effectief en doordacht beleid voeren omtrent kostenbeheersing. N.a.v. het HIVA-onderzoek heeft de Koning Boudewijnstichting een studie over kostenbeheersing gepubliceerd met als titel "Onderwijs, dagelijkse kost?".

Katholiek Onderwijs Vlaanderen ondertekende mee de engagementsverklaring over kostenbeheersing in het secundair onderwijs (17 november 2009). Katholiek Onderwijs Vlaanderen wil alvast schoolbesturen aanzetten tot het uittekenen van een structureel kostenbeheersend en kostenbewust beleid en de scholen maximaal ondersteunen bij het realiseren ervan.

Kostenbeheersing, met inbegrip van de bijdrageregeling, is één aspect van de regeling "zorgvuldig bestuur" zoals uitgewerkt voor onderwijs.² Daar het echter zo'n prominente plaats inneemt in het schoolleven wijden we er een volledige mededeling aan. De andere aspecten, met name eerlijke concurrentie, het verbod op politieke activiteiten, handelsactiviteiten, reclame en sponsoring

---

¹ Mayke Poesen-Vandeputte en Joost Bollens, Studiekosten in het secundair onderwijs. Wat het aan ouders kost om schoolgaande kinderen te hebben, Hoger instituut voor de arbeid (KU Leuven), 2008, 158 p.

² Ministeriële omzendbrief SO 78 van 27 november 2001 "[Zorgvuldig bestuur in het secundair onderwijs](#)".

worden uitvoerig toegelicht in een afzonderlijke mededeling, die ook de procedure voor de Commissie zorgvuldig bestuur toelicht.

2 Kosteloze toegang vs. kosteloos onderwijs - regelgeving en rechtspraak

Onderwijs is een hoog gewaardeerd goed. Het recht op onderwijs is niet alleen opgenomen in onze Belgische Grondwet maar ook in tal van internationale verdragen. Het maatschappelijk belang van het onderwijs wordt hierdoor onderstreept.

De *internationale regelgeving*³ stelt het recht op onderwijs voorop. Opdat ieder kind hiervan zou kunnen genieten, dient het onderwijs algemeen toegankelijk gemaakt te worden. De lidstaten zijn verplicht om alle passende maatregelen te nemen, ondermeer via de geleidelijke invoering van het kosteloos onderwijs en het bieden van financiële bijstand indien noodzakelijk. Ze mogen geen maatregelen nemen die ingaan tegen de doelstelling van de kosteloosheid. Dit wordt de zogenaamde “standstillverplichting” genoemd. De overheden moeten erover waken dat de kosten voor onderwijs niet sneller stijgen dan de kosten voor de levensduurte.

Artikel 24 van de *Belgische Grondwet* bepaalt dat de toegang tot het onderwijs kosteloos is tot het einde van de leerplicht (lees basis- en secundair onderwijs). In zijn arrest 28/92 van 2 april 1992 heeft het Grondwettelijk Hof de draagwijdte van bovenstaand artikel geïnterpreteerd.

Het *Grondwettelijk Hof* aanvaardt een *tweedeling* binnen het leerplichtonderwijs.

Enerzijds is de toegang tot het onderwijs kosteloos. Dit betekent dat de toegang tot het onderwijs op geen enkele manier mag worden beperkt, hetzij door rechtstreekse of onrechtstreekse schoolgelden, hetzij door het opleggen van gelijkaardige financiële voorwaarden.

Anderzijds mogen scholen wel een bijdrage vragen voor didactisch materiaal en voor bepaalde activiteiten, zonder dat deze de kosten van noodzakelijke en geleverde goederen of prestaties mag overschrijden.

Uit de uitspraak van het Grondwettelijk Hof blijkt duidelijk dat het onderwijs op zich niet kosteloos is. Enkel de toegang is kosteloos. Dit neemt niet weg dat een school niet voor om het even wat een bijdrage kan vragen. De rechtspraak en de *Commissie Zorgvuldig bestuur* stellen op twee vlakken een *beperking* in.

- Ten eerste kunnen alleen de werkelijke kosten in rekening worden gebracht. Dit betekent dat de aangerekende kosten in overeenstemming moeten zijn met de door de school gemaakte effectieve kosten. Bovendien mogen enkel die goederen of diensten worden aangerekend die voor de betrokken leerling werden gemaakt. Men mag m.a.w. de kosten die voor een andere leerling worden gemaakt, niet afwentelen op een medeleerling. Het schoolbestuur moet voor elke leerling kunnen bewijzen welke kosten er voor hem/haar zijn gemaakt.
- Ten tweede mogen de bijdragen nooit zo hoog worden dat ze een indirect inschrijvingsgeld vormen. Met “indirect inschrijvingsgelden” worden kosten bedoeld, geheven door het schoolbestuur of nevenorganisaties, waarvan het bedrag dermate hoog is dat ze een reële belemmering vormen om zich in te schrijven.⁴ Dit criterium moet steeds in concreto worden beoordeeld.

---

³ Het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele rechten van 19 december 1966, art. 13; Verdrag inzake de Rechten van het Kind van 20 november 1989, art. 28.

⁴ Ministeriële omzendbrief SO 78 van 27 november 2001, punt 6 (idem).

3 Welke kosten?

3.1 Algemeen

Het schoolbestuur kan ondermeer volgende kosten in zijn lijst opnemen: kopieën, schoolboeken, papier, sportuitrusting, beroepskledij, educatieve reizen, bezinningsdagen, sociale activiteiten, gereedschappen, grondstoffen ...

Deze opsomming is niet exhaustief. Er kunnen zich binnen de school ook andere kosten voordoen die niet worden opgesomd maar toch in aanmerking komen voor een bijdrage van de ouders.

Sommige uitgaven zullen verplicht zijn. Andere uitgaven daarentegen mogen worden aangerekend aan de ouders zonder dat de uitgave op zich kan worden verplicht. Voorbeelden van niet-verplichte uitgaven zijn het gebruik van warme maaltijden, een abonnement op een schooltijdschrift.

Sommige posten zullen in een grijze zone zitten. Er kan m.a.w. discussie bestaan over het al dan niet verplicht zijn van de uitgave. Het is aangewezen dat zulke kosten enkel aangerekend worden indien de schoolraad zich hiermee uitdrukkelijk akkoord verklaart.

3.2 Criteria Commissie zorgvuldig bestuur

De Commissie zorgvuldig bestuur heeft ondermeer als taak te waken over de kosteloze toegang tot het secundair onderwijs en buigt zich dus ook over de vraag of een bepaalde bijdrage al dan niet geoorloofd is.

De Commissie is op basis van de rechtspraak van het Grondwettelijk Hof van oordeel dat kosten van goederen en diensten mogen worden aangerekend op voorwaarde dat zij effectief, aantoonbaar en verantwoord zijn én in evenwichtige verhouding staan tot de eigenheid en de doelgroep. Het vragen van een direct of indirect inschrijvingsgeld is verboden. Bovendien mogen er geen willekeurige bijdragen worden gevraagd. Het moet gaan om kosten die werkelijk zijn gemaakt voor de betrokken leerling en waarvan hij gebruik heeft gemaakt.⁵

3.3 Al dan niet geoorloofde bijdragen - enkele voorbeelden

Hieronder volgen een aantal voorbeelden van uitgaven waarover de Commissie zorgvuldig bestuur een advies heeft uitgesproken of een beslissing heeft genomen.

3.3.1 Bijdrage voor kopieën, boeken en examenpapier⁶

In het secundair onderwijs kan een schoolbestuur voor kopieën die in het noodzakelijke onderwijs- en vormingsprogramma van de leerling gebruikt worden een bijdrage vragen aan de ouders. De school dient wel het gebruik van fotokopieën kritisch te analyseren: geen onnodige kopieën, alleen kopieën die de leerlingen direct ten goede komen en ook effectief gebruiken, kopiebijdrage in overeenstemming met de kosten voor de school, geen dubbel gebruik handboeken en kopieën ...

---

⁵ Commissie zorgvuldig bestuur, jaarverslag 2007, punt 3.3, blz. 14.

⁶ Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 8 oktober 2007 "Aantal en kost fotokopieën" ([CZB/V/KSO/2007/174](#)).

Commissie zorgvuldig bestuur, beslissing van 27 maart 2006 "Diverse kosten: mededeling en informatie" ([CZB/V/KSO/2006/131](#)).

Commissie zorgvuldig bestuur, beslissing van 2 oktober 2006 "Bijdragen voor kopieën en boeken" ([CZB/V/KSO/2006/146](#)).

Enkel de fotokopieën die de leerling effectief gebruikt, kunnen worden aangerekend. Dit betekent dat een school zal moeten kunnen aantonen hoeveel kopieën er zijn gemaakt voor elke leerling, per studierichting en leerjaar. Zij dient deze gedetailleerde informatie niet op eigen initiatief mee te delen aan de ouders, maar enkel aan hen die erom vragen. Het is daarom belangrijk om toch op de één of andere wijze (bv. via een telsysteem op het kopieerapparaat) bij te houden hoeveel kopieën er gemaakt zijn en voor welke leerlingengroep.

3.3.2 *Bijdrage voor extra murosactiviteiten*⁷

De ouders dienen voor de start van het schooljaar een overzicht te hebben van de kosten voor het betrokken schooljaar, ook van de verschillende extra murosactiviteiten en hun totale kost.

De Commissie zorgvuldig bestuur is van oordeel dat het schoolbestuur samen met de ouders (de oudergeleding van de schoolraad) de aangerekende kosten jaarlijks best op kritische wijze evalueert. Het moet de bedoeling zijn om het leren en opvoeden zo weinig mogelijk financieel te belasten met dure activiteiten. De school kan geen bijdrage vragen die zodanig hoog is dat er een kans is op een indirect inschrijvingsgeld of een verkoop met duidelijke winstdoeleinden.

3.3.3 *Bijdrage voor verhuursysteem voor schoolboeken*⁸

Het tegen een bepaald bedrag verhuren van schoolboeken is toegestaan. De ouders zijn vrij om hier al dan niet op in te gaan. Aan hen die hier niet op in wensen te gaan, moet een lijst van de nodige boeken worden bezorgd.

3.3.4 *Bijdrage voor administratie*⁹

Het schoolbestuur dient de louter administratieve kosten m.b.t. het organiseren van onderwijs ten laste te nemen. De overheid komt wel tussen in die kosten door een werkingsbudget (dotatie) toe te kennen. Kosten die gemaakt worden voor de basiswerking op organisatorisch vlak van een school dienen dan ook gedragen te worden door het schoolbestuur. In dit verband is het aanrekenen van verzendingskosten of telefoonkosten niet toegelaten.

Wanneer de ouders van een leerling gescheiden zijn of niet meer samenleven, kan dit extra kosten voor een school met zich meebrengen. We denken bv. aan het gebruik van extra briefpapier of dubbele verzendingskosten. Deze bijkomende kosten mogen niet in rekening worden gebracht. De kosten verbonden aan de communicatie met ouders (ook als hier extra kosten aan verbonden zijn

---

⁷ Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 5 februari 2007 "Organisatie van een schoolreis" ([CZB/V/KSO/2007/158](#)).

Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 5 november 2007 "Teruggave boekengeld en bijdragen voor schoolreizen" ([CZB/V/KSO/2007/180](#)).

Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 28 januari 2008 "Beroepssecundair onderwijs: kosten driedaagse reis" ([CZB/V/KSO/2008/191](#)).

⁸ Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 27 maart 2006 "Verhuursysteem voor schoolboeken" ([CZB/V/KSO/2006/136](#)).

⁹ Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 4 december 2006 "Bijdrage voor administratiekosten" ([CZB/V/KSO/2006/153](#)).

Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 6 december 2004 "Bijdrage voor diverse kosten" ([CZB/V/KSO/2004/081](#)).

Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 4 maart 2004 "Bijdrage telefonie en communicatie" ([CZB/V/KSO/2004/43](#)).

Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 14 februari 2005 "Bijdrageregeling voor organisatiekosten" ([CZB/V/KSO/2004/84](#)).

wegens een echtscheidingsproblematiek) worden beschouwd als administratiekosten die ten laste van de school vallen en waarvoor aan de school een werkingsbudget wordt toegekend.

3.3.5 Bijdrage voor software en elektronisch leerplatform¹⁰

Er kan geen bijdrage worden gevraagd voor duurzame leermiddelen (bv. informatica) die in de school algemeen ter beschikking zijn en deel uitmaken van het patrimonium van de school. Daarbij komt dat de kosten van het onderwijs ten laste zijn voor het schoolbestuur en de overheid daarin tussenkomt door een werkingsbudget toe te kennen.

Dit neemt niet weg dat de meerkost van een specifieke aankoop of update van informatica voor bepaalde groepen van leerlingen in sterk technologische afdelingen kan worden aangerekend aan die leerlingengroepen. Er moet echter een duidelijke verband bestaan tussen de gemaakte kost m.b.t. dat specifieke softwarepakket en het individueel gebruik van de leerling. Het doorrekenen van een forfaitair bedrag op alle leerlingen zonder onderscheid is daarom niet toegelaten. Men moet de kosten m.b.t. de software duidelijk kunnen specificeren én men moet kunnen aantonen dat die software effectief wordt gebruikt door die bepaalde leerlingengroep. Software daarentegen die algemeen gebruikt wordt, bv. voor alle leerlingen of bv. ook voor het personeel of het secretariaat, kan niet worden doorgerekend. Zo is het niet toegelaten om een kost door te rekenen voor een elektronisch rapport- en klassenraadsysteem.

Een ander voorbeeld is het elektronisch leerplatform. Een dergelijk platform kan omschreven worden als een instrument waarop mededelingen en documenten kunnen worden geplaatst en waarop ruimte is om informatie uit te wisselen tussen leerlingen en leerkrachten. Ook kunnen leerlingen via het elektronisch leerplatform taken indienen. Deze communicatie behoort tot de openbare dienstverlening van de school. Dat elke leerling over een individuele account moet beschikken om toegang te krijgen tot het leerplatform, betekent niet dat het kan worden beschouwd als een individueel leerinstrument. Dit alles impliceert dat de kostprijs niet aan de leerlingen kan worden aangerekend.

3.3.6 Bijdrage voor labo- en informatica-infrastructuur¹¹

Een bijdrage voor duurzame leermiddelen die voor een globaal gebruik bestemd zijn en binnen het patrimonium van de school blijven (computer, labo-installaties e.a.) heeft geen direct verband met een duidelijk individualiseerbare dienstverlening van de school, omdat leerlingen van diverse afdelingen op een variabele wijze gebruik maken van bijvoorbeeld de labo- en informaticastructuur. Ouders kunnen dan ook niet verplicht worden om een bijdrage te betalen voor het gebruik van o.a. de installaties inzake labo en informatica voor het noodzakelijk onderwijsprogramma van een leerling.

---

¹⁰ Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 24 april 2007 “Bijdrage voor het updaten van software” ([CZB/V/KSO/2007/161](#)).

Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 8 oktober 2007 “Bijdrage voor elektronisch rapport” ([CZB/V/KSO/2007/170](#)).

Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 2 juni 2003 “Bijdrage voor informaticalicenties” ([CZB/V/KSO/2003/14](#)).

Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 21 juni 2010 “Bijdrage voor elektronische betaalsleutel en elektronisch leerplatform” ([CZB/V/KSO/2010/273](#)).

¹¹ Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 5 november 2007 “Bijdrage voor informatica- en labomateriaal” ([CZB/V/KSO/2007/171](#)).

3.3.7 Bijdrage voor gebruik refter en sporthal¹²

De Commissie stelt vast dat het bouwen van schoolgebouwen een gedeelde verantwoordelijkheid is van de overheid en het schoolbestuur. Voor onderhoud en herstellingen van gebouwen krijgen de schoolbesturen een werkingsbudget van de overheid. Voor bouwwerken is er tussenkomst van het Agentschap voor Infrastructuur in het Onderwijs (AGIO). Ook voor het huren van gebouwen ontvangen de schoolbesturen een werkingsbudget als tussenkomst in de kosten.

Het gebruik door leerlingen tijdens de schooluren van een refter of sporthal sluiten nauw aan bij de verplichte onderwijsactiviteiten. Een refter of een sporthal als gebouw behoren tot de basisinfrastructuur voor de goede werking van het onderwijs en zijn om die reden opgenomen in de subsidie-regelingen.

De Commissie concludeert dat een bijdrage voor het gebruik als gebouw van een refter of een sporthal tijdens de schooluren door de leerlingen een indirect inschrijvingsgeld is en aldus niet toegelaten is. Voor bijkomende dienstverlening in een refter of sporthal (bv. toezicht, maaltijden e.a.) kan echter wel een evenredige bijdrage worden gevraagd mits de reglementering inzake overleg en informatie in acht wordt genomen.

3.3.8 Bijdrage voor gebruik zwembad¹³

Scholen, *zonder eigen zwembad*, bezoeken de openbare zwembaden en kunnen een bijdrage aan de leerling vragen voor het vervoer en de toegang tot een zwembad met bijhorend bewakingspersoneel. Rekening houdend met de bijzondere kosten voor het inrichten en onderhouden van een zwembad, worden scholen niet geacht zelf voor de zweminfrastructuur te moeten instaan. De overheid kent hiervoor geen subsidies toe.

Scholen, *met een eigen zwembad* (huur of eigendom), moeten de mogelijkheid hebben om een gelijkaardige bijdrage aan leerlingen te vragen. De zwembijdrage moet vergelijkbaar zijn met de gemiddelde toegangsprijs in de regio die betaald wordt voor het gebruik van openbare zwembaden met bijhorend bewakingspersoneel.

3.3.9 Bijdrage voor elektronische betaalsleutel¹⁴

Een elektronische betaalsleutel is een soort van betaalkaart waarmee de leerling op elektronische wijze kan betalen. Hierdoor is het gebruik van contant geld op school niet meer noodzakelijk.

Een school mag voor het gebruik van een elektronische betaalsleutel kosten aanrekenen indien zij redelijk en realistisch voorkomen en de betaalsleutel slechts individueel kan worden gebruikt. Zo is bijvoorbeeld het aanrekenen van een waarborg van 20 euro, die achteraf bij het verlaten van de school terugbetaald wordt, verantwoord indien in die waarborg de aankoop, onderhoud, herstel en verdeling van de sleutel vervat liggen. De waarborg is een eenmalig bedrag, waar kosten tegenover

---

¹² Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 2 juni 2003 “Bijdrage voor dienstverlening in een refter of sporthal” ([CZB/V/KSO/2003/12](#)).

¹³ Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 2 juni 2003 “Bijdrage voor het gebruik van het eigen zwembad” ([CZB/V/KSO/2003/11](#)).

¹⁴ Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 1 september 2004 “Bijdrage voor elektronische betaalsleutel” ([CZB/V/KSO/2004/72](#)).

Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 21 juni 2010 “Bijdrage voor elektronische betaalsleutel en elektronisch leerplatform” ([CZB/V/KSO/2010/273](#)).

staan en waar elk jaar opnieuw dienstverlening aan beantwoordt onder de vorm van een vlot betalingsverkeer tussen ouders en school.

Bovendien kan een elektronische betaalsleutel ook aan de leerlingen te koop worden aangeboden, op voorwaarde dat het om een facultatieve regeling gaat en de kostprijs van de sleutel niet overschreden wordt. Een eenmalig bedrag van bv. 5 euro is niet onredelijk als de leerlingen de betaalsleutel gedurende hun volledige studieloopbaan kunnen gebruiken.

Het is wel belangrijk dat het systeem van de elektronische sleutel grondig wordt besproken in de schoolraad. Indien het schoolreglement een omstandige uiteenzetting over de elektronische sleutel en zijn consequenties bevat, hebben de ouders die het schoolreglement ondertekenen op voorhand voldoende informatie over de financiële gevolgen van de sleutel.

3.3.10 Bijdrage voor leerlingenverzekeringen¹⁵

De Commissie is van oordeel dat een bijdrage voor de kost van verplichte verzekeringen voor leerlingen een indirect inschrijvingsgeld vormt. De Commissie stelt dat het engagement dat schoolbesturen op zich nemen om onderwijs te organiseren, verantwoordelijkheden inhoudt. Zo dient het bestuur ondermeer de nodige verzekeringen voor gebouwen en personen (bestuur, personeel en leerlingen) aan te gaan. De kosten inzake verzekering voor gebouwen en personen houden geen verband met de inhoud en kwaliteit van verplichte of niet verplichte onderwijsactiviteiten, maar behoren net als de schoolgebouwen tot een sokkel van vaste algemene kosten die in eerste instantie ten laste zijn van het schoolbestuur.

Voor verzekeringen daarentegen die niet verplicht zijn gesteld en waarop leerlingen en ouders vrijwillig kunnen inschrijven, kan de school wel een bijdrage aanrekenen.

Op basis van het voorgaande kunnen we volgende situaties onderscheiden:

- de verzekering “B.A. schoolleven” is een verplichte verzekering. Hiervoor kan de school dus niets aanrekenen;
- de (verkeers)ongevallenverzekering, die ongevallen dekt die op school of van en naar de school/stageplaats gebeuren, is niet verplicht. De school kan een bijdrage aanrekenen aan diegenen die te kennen hebben gegeven er op te willen inschrijven;
- de arbeidsongevallenverzekering voor onbezoldigde stagiairs is een verplichte verzekering. Hiervoor kan de school dus niets aanrekenen.

3.3.11 Bijdrage voor annulatieverzekering¹⁶

Scholen vragen soms een bijdrage aan de ouders voor het afsluiten van een annulatieverzekering voor bepaalde uitstappen of activiteiten. Dit kan op voorwaarde dat deze bijdrage is overlegd in de schoolraad en is opgenomen in de bijdragelijst en op voorwaarde dat de bijdrage evenredig is met de effectief gemaakte kosten.

---

¹⁵ Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 2 juni 2003 “Bijdrage voor leerlingenverzekeringen ([CZB/V/KSO/2003/15](#)).

Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 6 oktober 2003 “Bijdrage voor een verkeersongevallenverzekering voor leerlingen (CZB/V/2003/24).

¹⁶ Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 2 juni 2003 “Bijdrage voor annulatieverzekeringen bij schooluitstappen” ([CZB/V/KSO/2003/13](#)).

4 Hoe communiceren over de schoolkosten?

4.1 Lijst van bijdragen

Artikel 35 van de Codex Secundair Onderwijs bepaalt **ondermeer** dat een school een lijst van bijdragen **door middel van het schoolreglement** aan de ouders **meedeelt**. **Het** bepaalt echter niet wat er onder een "lijst van bijdragen" dient te worden verstaan. Alleszins gaat het om een oplistings van de verschillende kosten die een school in de loop van een schooljaar aanrekenen. Het schoolbestuur mag zich dus niet beperken tot het opsommen van principes. De wijze waarop de oplistings gebeurt, wordt aan het oordeel van het schoolbestuur overgelaten. Het is van belang dat de lijst per schooljaar, per studierichting en per leerjaar wordt gedifferentieerd. Een voorbeeldlijst wordt als bijlage bij deze mededeling opgenomen. In punt 4.3 gaan we in op de mogelijke rubrieken van de voorbeeldlijst.

4.2 Wijze van berekening van de kostprijs?

Het schoolbestuur kan vaste prijzen of richtprijzen hanteren.

Indien het schoolbestuur gebruik maakt van vaste prijzen, heeft het in de loop van het schooljaar geen bewegingsruimte meer. Indien het schoolbestuur immers hogere kosten, dan deze die vermeld staan in de lijst, zou aanrekenen, kan het worden gesanctioneerd.¹⁷ De Commissie zorgvuldig bestuur kan een gedeeltelijke terugbetaling van de werkingsmiddelen vorderen. Voorafgaandelijk aan het opleggen van een sanctie nodigt de Commissie het schoolbestuur uit om over te gaan tot een passend en afdoend rechtsherstel, bv. de terugbetaling van de ten onrechte gevorderde sommen.

Indien het schoolbestuur richtprijzen vastlegt, heeft het wel nog wat bewegingsruimte. Het schoolbestuur bepaalt voor welke uitgaven een bijdrage mag worden gevraagd en hoeveel elk "stuk" maximaal mag kosten.

Naast de kostprijs per stuk, kan het schoolbestuur ook een maximumbedrag voor elke post opnemen.

4.3 Hoe de bijdragelijst correct opstellen? - voorbeeldlijst

4.3.1 Aandachtspunten

Het is belangrijk dat de bijdragelijst correct wordt opgesteld. We formuleren hierbij de volgende aandachtspunten.

- Ten eerste is het belangrijk dat de scholen een zo *volledig* mogelijk beeld schetsen van de kosten. De bijdrageregeling bevat noodzakelijkerwijs een overzicht van de verplichte kosten. De verplichte uitgaven kunnen al dan niet via de school gebeuren. Dit is een belangrijk onderscheid. Zo bv. kan de school ervoor opteren om de handboeken die zij verplicht stelt, zelf aan te bieden. De school kan zich er echter ook toe beperken om een lijstje op te stellen van de nodige boeken, die de leerling dan zelf in de particuliere handel aankoopt. In het laatste geval zal de leerling uiteraard geen bijdrage moeten betalen aan de school. Het HIVA pleit er echter voor om ook de uitgaven die niet via de school verlopen toch op te nemen in de bijdragelijst. Enkel op die manier zal een bijdrageregeling immers een realistische schatting maken van het te voorzien budget. Verder vindt het HIVA het belangrijk om ook de kosten voor facultatieve artikelen of diensten op te nemen, waarbij het facultatief karakter van de kost ook telkens erbij wordt

---

¹⁷ Decreet van 28 oktober 2016 "[De codificatie van sommige bepalingen voor het onderwijs](#)", art. VII.5.

vermeld. Tot slot moet de school niet alleen volledig zijn bij het opnemen van de verschillende kostenposten, maar ook bij de berekening van de verschillende uitgaven. Vermeldingen zoals 'nader te bepalen' of nog niet gekende prijs' zijn uit den boze.¹⁸

- Ten tweede moet de bijdrageregeling ook *duidelijk* zijn. Ouders wensen vooral te weten welke kosten zij moeten betalen voor hun kind in een bepaalde klas, in een bepaald leerjaar. Dit moet duidelijk opgelijst staan. Bovendien is het aangewezen dat men steeds weet wat een kost precies inhoudt. Wordt er bij de kost van het schoolzwemmen bijvoorbeeld ook het vervoer van en naar het zwembad verrekend of niet? Tot slot is het ook interessant om weten of men een schatting heeft gemaakt van een bepaalde kost of dat de kostprijs al vast staat. Indien men een kost geschat heeft, is het belangrijk aan te geven op basis waarvan de schatting is gemaakt.¹⁹

Sommige scholen nemen één globale bijdragelijst op in hun schoolreglement. Deze bijdragelijst bevat dan alle kosten voor de aangeboden studierichtingen in de verschillende leerjaren. De vraag rijst of het ook mogelijk is om i.p.v. aan iedere leerling de globale bijdragelijst te bezorgen, waarvan dan slechts een klein deel om hem/haar van toepassing is, enkel die lijst te bezorgen die van toepassing is voor de leerlingen- of klasgroep waartoe de betrokken leerling behoort. Volgens Katholiek Onderwijs Vlaanderen strookt deze werkwijze met de regelgeving en is er geen bezwaar om de leerling enkel die beperkte lijst te bezorgen. De school dient wel de volledige lijst ter beschikking te houden voor de leerlingen of ouders die er om vragen.

Om de *volledigheid en de duidelijkheid* te bevorderen is het aangewezen om alle kosten op te nemen in één lijst. Dit kan een globale bijdragelijst zijn of een lijst die van toepassing is voor de leerlingen- of klasgroep waartoe de leerling behoort. Het is alleszins de bedoeling dat elke leerling en zijn ouders een volledig overzicht hebben van de kosten die zij in de loop van het schooljaar moeten dragen. Het is niet wenselijk dat kosten her en der verspreid staan in het schoolreglement of in verschillende documenten.

4.3.2 Voorbeeldlijst

Bij de opmaak van de voorbeeldlijst, die u als bijlage bij deze mededeling vindt, is rekening gehouden met voornoemde aandachtspunten. In de voorbeeldlijst worden de volgende rubrieken onderscheiden.

- Verplichte en niet-verplichte (facultatieve) uitgaven
Het schoolbestuur vermeldt uitdrukkelijk dat niet alle verplichte uitgaven in de school moeten gebeuren. Het schoolbestuur kan ouders immers niet verplichten om benodigdheden (uniform, turnuitrusting, schrijfgerei, ...) bij hem aan te schaffen.
- Vaste prijzen en richtprijzen
Het lijkt opportuun om een onderscheid te maken tussen vaste prijzen en richtprijzen. Daar waar het schoolbestuur de prijzen op voorhand kent, deelt het deze ook aan de ouders mee. Het lijkt ons raadzaam om bij de vaste prijzen voorbehoud te maken voor prijsverschommelingen waarvoor het schoolbestuur niet verantwoordelijk is (bijvoorbeeld de prijzen van de maaltijden van de traiteur).
Voor sommige items zijn de prijzen niet op voorhand te bepalen. Het schoolbestuur geeft voor die items richtprijzen mee. Het schoolbestuur kan zich hiervoor baseren op de prijs die het het vorig schooljaar aanrekende. Het is belangrijk dat het schoolbestuur aangeeft dat het om een

---

¹⁸ Vicky Heylen en Joost Bollens, Persconferentie bijdrageregelingen, Herdersem, 25 september 2003.

¹⁹ Vicky Heylen en Joost Bollens, Persconferentie bijdrageregelingen, Herdersem, 25 september 2003.

richtprijs gaat.

Het kan niet de bedoeling zijn dat men louter en alleen met richtprijzen werkt. De prijzen die vooraf gekend zijn, worden best als vaste prijs in de bijdrageregeling opgenomen. Enkel die prijzen die nog niet vaststaan, worden dan als richtprijs geformuleerd. De ouders dienen immers bij de start van het schooljaar een volledig overzicht te hebben van de te verwachten kosten.

- Benodigdheden (didactisch materiaal) en activiteiten

Deze onderverdeling wordt in de rechtspraak gehanteerd.

Het schoolbestuur is verplicht de lijst van bijdragen (benodigdheden en activiteiten) die het aan de ouders vraagt via het schoolreglement mee te delen. Al de bijdragen die in de loop van het schooljaar kunnen worden aangerekend, worden er in opgenomen. Bovendien is het aangewezen dat het schoolbestuur de benodigdheden die niet op school kunnen worden aangekocht, ook opneemt in de lijst. Omdat het schoolbestuur hiervoor geen bijdragen aanreket, is het niet verplicht om deze facultatieve lijst te overleggen in de schoolraad. Dit overleg is natuurlijk niet verboden. Meer informatie over de bekendmaking van schoolkosten en de bevoegdheid van de schoolraad vindt u in de volgende punten.

4.4 Hoe worden de kosten bekend gemaakt?

De regelgeving legt op dat de bijdrageregeling door middel van het school- of centrumreglement aan de ouders of aan de personen die de minderjarige leerling in rechte of in feite onder hun bewaaring hebben, dan wel aan de meerderjarige leerling, wordt meegedeeld.²⁰

Het schoolbestuur is dus verplicht om de bijdrageregeling en de afwijkingen hierop in het schoolreglement op te nemen en het via deze weg aan de ouders of de meerderjarige leerling te communiceren. Bij de inschrijving of in elk geval bij de start van het schooljaar dient het schoolbestuur alle ouders schriftelijk, duidelijk en precies op te hoogte te brengen van de verschillende soorten bijdragen. De ouders moeten voor de start van het schooljaar een overzicht hebben van de kosten voor het betrokken schooljaar.²¹ Zoals hierboven reeds vermeld, kan een school ervoor opteren om in plaats van één globale bijdragelijst op te nemen in het schoolreglement enkel die lijst op te nemen die van toepassing is op de leerling in een bepaald leerjaar en studierichting (zie punt 4.3.1). In dit laatste geval raden we wel aan dat er uitdrukkelijk in het schoolreglement wordt vermeld dat enkel die bijdragelijst wordt opgenomen die van toepassing is op de leerling. Bij aanvraag verschaft de school de volledige lijst.

Met betrekking tot de schoolkosten vindt u een tekstsuggestie terug in [het model van schoolreglement in het gewoon voltijds secundair onderwijs](#) (MLER_077_B01).

4.5 Overlegbevoegdheid schoolraad

Overeenkomstig het Participatiedecreet²² dient het schoolbestuur met de schoolraad te overleggen over [het schoolreglement](#). De lijst van bijdragen die aan de ouders kan worden gevraagd en de regeling inzake de afwijkingen die op deze bijdrageregeling worden toegekend, [maken verplicht deel uit van het schoolreglement](#). Hierover wordt dus ook overlegd.

---

²⁰ [Codex Secundair Onderwijs](#), art. 35.

²¹ Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 5 februari 2007 “Organisatie van een schoolreis” ([CZB/V/KSO/2007/158](#)).

²² Participatiedecreet, art. 21 (idem)

Het schoolbestuur kan aan dit overleg niet voorbijgaan. Dit betekent dat een aanpassing aan de bijdragelijst, ook al is ze opgenomen in deel III (informatieve luik) van het schoolreglement, niet kan gebeuren alvorens het overleg heeft plaatsgevonden.

We wensen te benadrukken dat het toch wel belangrijk is om een grondig overleg te voeren om op die manier tot een evenwichtige bijdrageregeling te komen die gedragen wordt door alle betrokkenen, met name leerlingen, ouders, personeel en directie. Niet alleen bespreekt de schoolraad of een bepaalde schooluitgave wenselijk is, maar ook of de bijdrage voor die schooluitgave correct is. De uiteindelijke beslissingsbevoegdheid ligt wel bij het schoolbestuur. Indien er geen consensus wordt bereikt, beslist het schoolbestuur of de bijdrage wordt opgenomen en wat de kost ervan is. Het houdt hierbij best steeds voor ogen dat het uiteindelijk de ouders zijn die de rekeningen zullen betalen. Wanneer zij in de schoolraad te kennen hebben geven dat zij met bepaalde kosten niet akkoord kunnen gaan, is de kans reëel dat zij ook de uiteindelijke rekeningen zullen betwisten.

De procedure i.v.m. het overleg wordt toegelicht de mededeling "[Participatiedecreet: de schoolraad](#)" (MLER_018).

5 Bijkomende bepalingen in het schoolreglement

Heel wat scholen krijgen te maken met niet-betaalde schoolrekeningen. De redenen om de schoolrekeningen niet te betalen zijn divers. Hierbeneden maken we een onderscheid tussen de ouders die om financiële redenen niet betalen en de echte wanbetalers (zie punten 5.1 en 5.2).

5.1 Afwijking op de gewone bijdrageregeling

Een school dient alles in het werk te stellen om de schoolkosten te beperken. Zelfs indien scholen een doorgedreven beleid inzake kostenbeheersing voeren, dan nog zullen zij geconfronteerd worden met ouders die om financiële redenen niet kunnen betalen. Zij mogen uiteraard niet in de kou blijven staan.

Artikel 35 van de Codex Secundair Onderwijs stelt dat scholen de afwijkingen bepalen die op de bijdrageregeling worden toegekend. Hieronder worden specifieke maatregelen of tegemoetkomingen verstaan voor financieel minder begoede gezinnen (ouders of meerderjarige leerlingen). Hoe die afwijkende bijdrageregeling er uit moet zien, staat nergens bepaald. Zij dient hoe dan ook te worden opgenomen in het school- of centrumreglement en kan dus niet vrijblijvend worden georganiseerd. Het schoolbestuur kan wel beslissen de regeling te beperken tot het feit dat er voor elk individueel probleem een individuele oplossing zal worden gezocht (zie tekstsuggestie waarnaar verwezen wordt in punt 4.4 van deze mededeling). Het schoolbestuur bepaalt in dat geval wie voor een afwijkende betalingsregeling in aanmerking komt en wat die afwijkende regeling juist inhoudt.²³

Indien het schoolbestuur of de schoolraad echter een algemene procedure wil uitwerken, zal het/hij ook moeten omschrijven wie er in aanmerking komt voor een afwijking op de gewone bijdrageregeling en wie dus als "minder begoed" wordt beschouwd.

---

²³ Scholen die werken met een boekenfonds en hiervoor doorverwijzen naar de professionele handel, kunnen leerlingen niet verplichten om de boeken bij die externe aan te kopen of te huren. Indien de leerling of zijn ouders betalingsmoeilijkheden ondervinden, moet de school, in het kader van de afwijkende bijdrageregeling, op zoek gaan naar een gepaste oplossing. Het louter bezorgen van de boekenlijst is onvoldoende.

Het schoolbestuur zal erover moeten waken dat de aanvraag tot een afwijkende regeling discreet wordt behandeld en dat het de privacy van de ouders niet schendt.

Het is belangrijk dat de school in overleg treedt met de ouders. Indien de school een afbetalingsplan opstelt, legt ze dat best niet eenzijdig op. Het is aangewezen na te gaan welke afbetaling (bedrag, periode) er haalbaar is. Wat voor de school misschien een klein bedrag lijkt, kan voor de ouders aanzienlijk zijn.

Nergens wordt bepaald wie de kosten die met een afwijkende regeling gepaard kunnen gaan, draagt. Deze kosten kunnen in geen geval op de medeleerlingen worden afgewenteld. Immers enkel die kosten die werkelijk gemaakt zijn voor de betrokken leerling en waarvan hij/zij gebruik heeft gemaakt, mogen hem/haar worden doorgerekend (zie punt 3.2). Eventueel kan de oprichting van een solidariteitsfonds een oplossing bieden.

5.2 Regeling voor wanbetalers

Sommige rekeningen worden wegens financiële problemen niet betaald. Hiervoor is een afwijkende bijdrageregeling uitgewerkt (zie punt 5.1). Soms worden rekeningen ook niet betaald uit nalatigheid en af en toe gebeurt dit zelfs moedwillig. Enkel in deze laatste twee gevallen spreken we van wanbetaling. Het is daarom van belang te weten om welke reden de schoolrekening niet of niet tijdig wordt betaald.

Elk schoolbestuur bepaalt hoe het met wanbetalers omgaat. Dit moet niet met de schoolraad worden besproken of overlegd.

Een schoolbestuur kan in het schoolreglement de stappen opnemen die het zal ondernemen indien er sprake is van wanbetaling. Ouders zijn op die manier reeds op voorhand op de hoogte van wat hen te wachten staat en zullen misschien hierdoor zorgvuldiger betalen.

Het is belangrijk dat het schoolbestuur bij het nemen van stappen n.a.v. wanbetalers de nodige zorgvuldigheid en discretie aan de dag legt. Elke minnelijke invordering van een schuld dient te starten met een schriftelijke ingebrekestelling.²⁴ We raden aan om eerst een herinneringsbrief per gewone post te versturen. Indien dit niet het gewenste resultaat heeft, kan het schoolbestuur overgaan tot een aangetekende en formele ingebrekestelling. In deze ingebrekestelling dienen duidelijk de volgende gegevens te worden vermeld:

- naam, adres, telefoonnummer en ondernemingsnummer (indien aanwezig) van het schoolbestuur;
- (aan te bevelen) de gegevens van de school;
- welke schoolrekening er onbetaald is gebleven;
- hoe groot het openstaande bedrag is;
- de geëiste schadevergoedingen en nalatigheidsinteressen.

Vanaf de datum waarop de ingebrekestelling is verstuurd, hebben de ouders ten minste 15 kalenderdagen de tijd om te betalen. Na het verstrijken van die termijn, kan het schoolbestuur andere stappen ondernemen, zoals een invordering via gerechtelijke weg.

---

²⁴ Wet van 20 december 2002 "[De minnelijke invordering van de schulden van de consument](#)", B.S. 29 januari 2003.

Het verhalen van een (forfaitaire) schadevergoeding of nalatigheidsinteressen kan enkel indien dit vooraf via het schoolreglement en dus contractueel bedongen is. In [het model van schoolreglement in het gewoon voltijds secundair onderwijs](#) (MLER_077_B01) staat een tekstsuggestie over wanbetaling vermeld. Katholiek Onderwijs Vlaanderen heeft er in deze tekstsuggestie uitdrukkelijk voor geselecteerd om enkel de wettelijke interestvoet aan te rekenen. Scholen zijn immers geen instellingen met een commercieel doeleinde.

Een piste die door scholen wel al eens bewandeld wordt, is de ouders te laten oproepen in verzoening voor de vrederechter. De rechter zal proberen te bemiddelen tussen de partijen om zo tot een aanvaardbare oplossing te komen. Een verzoening of minnelijke schikking is een heel eenvoudige procedure die de school zonder hulp van een advocaat kan instellen. De ouders kunnen wel niet gedwongen worden om te verschijnen. Indien zij niet komen opdagen, kan er uiteraard geen akkoord worden bereikt.

Sommige scholen schakelen een incassobureau in. Incassobureaus zijn gespecialiseerd in het innen van openstaande vorderingen. Zij schrijven in opdracht van de schuldeiser de wanbetaler aan. Sommige van deze bureaus schakelen zelfs mensen in om de schuldenaar thuis te bezoeken. De tarieven waaraan deze bureaus werken, kunnen variëren. Het kan bv. gaan om een bepaald percentage van het openstaande bedrag. Indien de schuldenaar de betaling blijft weigeren, zal ook het incassobureau gerechtelijke stappen ondernemen via een deurwaarder of advocaat.

Het niet of niet tijdig betalen van een schoolrekening mag geen repercussies hebben op het onderwijs dat aan de betrokken leerling wordt verstrekt. Het mag bijvoorbeeld niet tot gevolg hebben dat een leerling niet mag deelnemen aan een verplichte schooluitstap of dat hem zijn rapport niet wordt meegegeven. In een advies van 26 oktober 2009 heeft de Commissie zorgvuldig bestuur geoordeeld dat het niet mogelijk is dat bij niet-betaling van de schoolrekening de leerling wordt uitgesloten van de door de school georganiseerde verdeling van studiemateriaal, zelfs niet indien dat studiemateriaal aan dezelfde prijs in de handel verkrijgbaar is.²⁵ Onbetaalde schoolrekeningen mogen evenmin een reden vormen om de inschrijving van een leerling te weigeren. De weigeringsgronden staan immers limitatief opgesomd in [de Codex Secundair Onderwijs](#).

5.3 Betalingsmodaliteiten

Onder “betalingsmodaliteiten” wordt de wijze begrepen waarop de bijdragen worden betaald. Voorbeelden hiervan zijn:

- contante of girale betaling;
- betaling via domiciliëring;
- het werken met tussentijdse rekeningen (bv. maandelijks, trimestrieel) en een eindafrekening;
- het vragen van voorschotten;
- ...

Katholiek Onderwijs Vlaanderen stelt voor de betalingsmodaliteiten op zijn minst te bespreken met de schoolraad. [Ze kunnen immers vragen of soms zelfs wrevel oproepen bij ouders of meerderjarige leerlingen](#). Het is aangewezen om de modaliteiten ook op te nemen in het schoolreglement. [Op die manier wordt hierover transparant gecommuniceerd](#).

---

²⁵ Commissie zorgvuldig bestuur, advies van 26 oktober 2009 “Onbetaalde schoolrekeningen en weigering van toegang tot het boekenfonds van de school” ([CZB/V/KSO/2009/247](#)).

Om de schoolkosten zo goed mogelijk te spreiden over het schooljaar, kan de school bij de aanvang van het schooljaar een voorschot vragen. Het voorschot mag niet de indruk wekken van onrechtstreeks een inschrijvingsgeld te zijn en mag om die reden dus niet onredelijk hoog zijn. De Commissie zorgvuldig bestuur spreekt van een beperkt vast bedrag waarvan de ouders het doel en de besteding weten. Het voorschot moet uiteraard naderhand verrekend worden met de effectieve kosten gemaakt voor de betrokken leerling.

Door de ondertekening “voor akkoord” van het schoolreglement worden de betalingsmodaliteiten afdwingbaar.

Het schoolbestuur bepaalt autonoom de betalingsmodaliteiten. Het is aan te raden om te werken met tussentijdse rekeningen en bij het einde van het schooljaar een eindafrekening te maken. Zo worden de kosten over het hele schooljaar gespreid.

5.4 Kosten bij annulatie

Het schoolbestuur is **niet verplicht** om een regeling voor kosten bij annulatie met de schoolraad te overleggen en schriftelijk aan de ouders of meerderjarige leerlingen mee te delen.

Toch kan een regeling over het al dan niet betalen voor activiteiten waarbij de leerling afwezig was, veel misverstanden oplossen. Door het opnemen van een dergelijke regeling weten de ouders immers waar ze aan toe zijn.

Volgend principe vormt het uitgangspunt: “Kosten worden niet aangerekend bij afwezigheid in de mate dat de school geen kosten heeft gemaakt of de door haar reeds gemaakte kosten kan recupereren”. Dit principe vloeit voort uit het principe dat alleen werkelijk gemaakte kosten mogen (en kunnen) worden aangerekend. Dit belet echter niet dat een school, die reeds kosten heeft gemaakt die niet te recupereren zijn, kan beslissen om deze kosten niet door te rekenen aan de leerling, bv. bij afwezigheid om medische redenen.

Voornoemd principe staat volledig los van de wettigheid van de afwezigheid. De reden van afwezigheid staat immers los van het maken (of gemaakt hebben) van kosten voor de activiteit waarvoor de leerling afwezig is.

Wanneer een leerling dus uitdrukkelijk op voorhand verwittigt afwezig te blijven bij een verplichte uitstap, kunnen hem geen kosten worden aangerekend. Dit betekent niet dat er geen orde- of tuchtmaatregelen tegen de leerling kunnen worden genomen voor zijn ongewettigd afwezig blijven. In de praktijk ligt de zaak niet altijd even eenvoudig omdat een school al het mogelijke zal doen om de leerling te overtuigen om aan de uitstap deel te nemen. Hierdoor Katholiek Onderwijs Vlaanderen pleit er wel voor om het kostenplaatje voor extra muosactiviteiten binnen de perken te houden. De kostprijs mag voor leerlingen geen belemmering zijn om deel te nemen. Indien de kosten voor een welbepaalde extra muosactiviteit toch hoog zouden oplopen, is het raadzaam om te opteren voor een annulatieverzekering waarvan elke individuele leerling, indien nodig, gebruik zou kunnen maken (zie punt 3.3.11).

Bijlagen

- [MLER_133_B01: voorbeeldlijst](#)